

ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ

Автори: Божидара Гюрова, Ивайла Гюрова

Васил Пундев

web | Библиотека "Български писатели", т. II

Съдба. - Живот. - Увенчан поет. - Преводач. - Критиката. - "Автобиография". - "Сердарят". - Влияния и дарба

Съдба. - Между нашите гръцки възпитаници, които трябваше да се борят с гърцизма и да се отрекат от елинското образование, в тая наглед малка културна трагедия към средата на миналия век, завършена в края на петдесетте години със залеза на елинизма у нас, Григор Пърличев е психологически най-интересната личност със своята съдба на общественик и поет. Нему се падна участта единствено да направи своя елинската духовна култура, да стигне гения на класическия епос и заедно с това да гони гръцкото влияние в родината си, да прекара мъченишки дни в тая борба - а още по-съществено - след гръцката си поема "Сердарят" (Ἀρματωλός) да не намери сигурна възможност за българска поезия и книжовна работа, лишен от оръдието за нея - езика. След лавровия венец в Атина за Ἀρματωλός, рлед гръцкия плод на своята поетическа дарба - може би по-безсъмнена от тая на всички негови събратя преди Освобождението - когато се опитва да я пренесе на родна почва, той става злополучен преводач на "Илиада", анахроничен привърженик на общославянски книжовен език и сетне резигниран, болезнен самотник, ясно чувстващ своето непоправимо излизане въвн от главната струя на духовния ни живот. Каква съдба! На два пъти Пърличев сам е посочил началото ѝ: нямало кой на младини да го отправи за просвета към Русия, и отиването му в Атина решава, при развоя на нашата културна ориентация в това време, целия му жизнен път. И сам е чувствувал дълбоко като укор неприспособимостта си към българската книжнина след "дългогодишното и безплодно елинско учение": "Какъв българин си ти, когато за гърците си написал презрени писания, а за еднородните си ни един ред?" (в. "Балкан", г. I, 1883, бр. 15). Жертва на една преходна епоха, Пърличев понася едно вътрешно разорение, което е особена загуба, защото той беше единственият поет, който ни даде и отне елинизмът.

Живот. - Григор Ставрев Пърличев се е родил към 1830-1831 година в Охрид - град, който единствен е запазил живи спомени за първата българска култура, неизяснимо проливащи националното съзнание на свои жители през тъмнината на робството. Семейството на Пърличев било бедно. Той отрано останал без баща и бил отгледан от майка си и дядо си, за които запазил възхваляващи спомени. Особено за юначната си майка, чийто образ е даден в хероинята на Ἀρματωλός, Неда. Отначало учил на гръцки при типично килийно обучение; бил слаб, болнав, късоглед, страстен четец още от детинство. През тия години, вижда се, най-силни са били

впечатленията му от майката, която спасявала семейството от тогавашното бедствено положение и която нарича в автобиографията си благородна, неуморна, добродетелна, свещена майка. В тая почит има нещо духовно здраво; чувствува се в нея известна традиция, трайност отличаваща посетне всички съществени дела на Пърличев. И може би тежкото материално положение, което и сам в детски дни е трябвало да подпомага, е извикало у него повече будност на ума и духа, проникваща мисъл, която знае да цени и отделен поглед, която вижда и през незначителното наглед дълбочината на чувството, вижда ония прояви, зад които има сбрано страдание и благородство. Изпитваната бедност и изгледът на чуждата охолност са едно от ранните противоречия, над които се спира детското съзнание на Пърличев, прекарал едно тежко детство на предивременна зрелост, придружена може би от вродена или поради физическа слабост и боледувания появила се меланхолия. С изострена чувствителност за духовното убожество тогава и за турските жестокости, той [се] състарява на младини. "И така - пише в автобиографията си - най-цветните години на страстната младост минаха в грубо безвкусие. Поприще немах. Колкото и рачително да се занимавах с гръцко четене (Българското беше неизвестно), почти нищо не разбирах. Меланхолията ми всеедно растеше. Бех всеедно думен, нахмурен, мрачен, като старец, който много пострадал в живота. В радости, сватби, песни, танцове, меланхолията ми се усилваше. Видел ли съм беда каквато и да е; чул ли съм ридание на безсълзна баба над чуждаго мъртъвца - тутакси страстни сълзи потичаха из очите ми. Бех постоянно в раздражение."* (с. 262)¹ Недоволен, капризен, болезнено упорит, той като рано повехнало стъбло е бил готов за духовна гибел, ако обаянието на Димитър Миладинов като учител в Охрид не е събудило нови жизнени сокове. С Миладинов училищната работа тръгва усилено и с увлечение. Освен гръцки при него децата учили и италиански. Но главно основното, пълно усвояване на гръцки език дава духовното убежище на Пърличев както в ония години, така изглежда и до края на живота му, в който продължават смените на меланхолия и подтици за дейност с девиза, що четем в автобиографията: "или съвършенство, или смърт"* (с. 270). Характерен девиз, той сякаш отрано всадява у Пърличев високо чувство за лично достойнство и вътрешна гордост.

Завършил охридското си образование, Пърличев става, едва осемнадесетгодишен, учител в Тирана и след като спестил пари от учителствуването, решил да продължи да учи другаде. Тук е, както казах, съдбоносната грешка в живота му, така болезнено съзнавана от него сетне. "Тогаваше решаваше съдбата ми. Не се найде ни един да ме посъветва да ида в Русия, а пък тогава само името на Атина и Янина звучеше у нас."* (с. 271) Заминава за гръцката столица, за да учи медицина не по наклонност, а защото много бил страдал и искал да лекува човешки страдания. И още една съзнавана после грешка - "не знаех, че никой никога нема да успее в дело, което не му е присърце"* (с. 271). В Атина, дето отива през 1849, саможивостта и меланхолията отново го завладяват. Угнетението се увеличава и от друго: бедност и накърнено национално честолюбие от надменността на гърците. Обидата от тях му е била особено тежка, та в Автобиографията (както и в "Мечта на един старец") си спомня: "Когато костурските майстори вървяха к вечеру пред университета и си говореха българский, съучениците ми казваха: "ἰδοὺν περνοῦν βῶδῖα - ево минават воловете". Късаше ми се сърцето. Оскърбен в народното честолюбие, тлеех от гнева и не

можех да го изля..." * (с. 273) Но по-късно Пърличев се отплати на гърците не само с обществените борби в Охридско, а и по един само от него постигнат начин - чрез поемата 'Αρματωλός, първият подтик за която е още от това престояване в Атина. За него свидетелствуват следните редове от Автобиографията: "На 25 март 1850 беха призвани на конкуренция всичките елински поети. Офицер Залокоста се призна за най-даровит от вси и цар Отон тури лавровий венец на главата му. Он беше доста слаб и жълтичък от заниманията си. На музика, на разходка, дете беше той, там и аз: бех му като спътник. Се чудех как човек, толкова нищожен видом, може да бъде венчан поет. Се взирах в него с благоговение. Можех ли аз да не говея, когато вси пръстом го показваха и хвалеха? Нема елин по-честит от него; цар Отон, който го венча, не е нищо пред него. Императори, що триумфирали за славни победи, не са ничо пред него. За него и земний живот е рай."* (с. 274)

Увенчан поет. - През 1850 Пърличев по липса на средства се връща в Охрид и скоро става учител и певец в с. Белица. Сред хубавата природа тук почнал да стихотворствува и това след Хомер² е утехата на нерадостния му живот. Учителствувал до 1859 в Прилеп и Охрид; сетне пак със спестени пари заминал за Атина да поднови образованието си, продължавайки да се занимава с поезия. По това време започнал поемата, която приготвил за годишния поетически конкурс в Атина през 1860. Успехът на Пърличев бил неочакван и става най-светлият момент в неговия живот. Ето как разказва Автобиографията: "На 25 март 1860 председателят на комисията, г-н. Рангавис, пред многобройна публика, взе да оценява представените поеми, като почна от най-слабите. Начело на публиката фигурираха г-н Орфанидис, признан и венчан поет, и Вернардакис, професор на филологията, обита [двата] светло-весело и твърдо уверени, че ще получат венеца или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, стол, разумева се, немаше. Но когато Рангавис каза: "Най-после имаме една поема, много по-малка от другите и надписана "Αρματωλός" - тогава усетих в себе си едно неописано вълнение, каквото никога не съм усещал; тогава никой не би ме познал: бех въвн от себе си - явно, че мой беше венецът."* (с. 276-7) Слава на "втори Хомер", пари, колкото никога не бил виждал, месечна пенсия, предложение от Атинския университет за стипендия в Оксфорд или Берлин (които отхвърля), любов (в Атина младият поет се сгодил за тамошна мома Панахия, но не стигнал до брак), отплата за вековно поругание, една победа, почти несравнима за тогавашен българин, утвърждаваща неговото право и първенство над другите - ето и обемът и значението на този факт в живота на Пърличев, който в спомените си се възвръща към него понякога като към възвисена мечта - "в гръцката столица се прослави българското име" (цит. в. "Балкан"). Насърчен от този успех, той написал още една поема, "Скендер бей", за конкурса през 1861, но тая година конкурсът не се състоял и поемата досега остава неизвестна, запазена в ръкопис³. А в това време друго събитие насочва Пърличев към родния му град; в Цариград били умъртвени братя Миладинови, и ученикът на Димитър Миладинов тръгнал за Охрид - по неговите думи - с твърдо решение да гине или да отмъсти за тия жертви на Фенер.

Започва тук учителската и обществена дейност на Пърличев, с подробно разказани мъки в автобиографията му; дейност за просвета и спасяване на Охридско от гърцизма, която след всички усилия, мъки и жертви изнася и тук победата на Българското възраждане. Останал задълго в Охрид, той през 60-те години води борбата за въвеждане български език в училището и славянско богослужение в черквата. Сполуката минава през дълга верига от морални и физически изтезания, арести, вериги, зандани, рани и болести, които не сломяват духът на борците и разширяват значението на борбата като общо национално възможване. Контрастът от висотата на венценосеца поет в Атина до ужаса на турския зандан в Дебър, дето Пърличев едва спасява живота си, е извънредно характерен за националния и етически патос на тая борба и на охридския водач. Победата най-сетне идва: Охридско е спасено от гърцизма и от фанариотската власт; така и като общественик Пърличев стига един висок момент на българско и лично удовлетворение. След това идва дългият залез. Общественикът заглъхва с учителствуване в разни градове (освен Охрид - Струга, Габрово, София - библиотекар - Битоля, Солун), а поетът с няколко несполуки се отдръпва като заключен извор, на който липсва струята на израза и остава в спомените за предишната слава. Като пенсионер той се оттегля "да прекара в огорчение и разочарование старините си в Охрид" (Д. Матов. Гр. С. Пърличев. - Български преглед, г. II, 1895, кн. 4-5, с. 168). Тук в утехата на семейството, при отличната си съпруга и почитта на съгражданите, Пърличев починал на 25 януари 1893.

Преводач. - Връзка между гръцкото стихотворство на Пърличев и книжовната му работа на български език може да се види навярно в първите му слова в Охрид, дето се проявил като оратор. Заел там с обществена дейност, изоставил гръцкото поетическо поприще след непроизведения конкурс в Атина, той може би изобщо не е имал намерение да се залавя за книжовен труд, ако към това не го подканила редакцията на цариградското списание "Читалище" през 1871 (редактор М. Балабанов), като му предложила да преведе "Илиада" с едно почетно писмо, изразяващо признателността на младите българи за това, че венчаният в Гърция поет не забравил родината си. Пърличев се заел за тоя книжовен подвиг с ясно съзнание за неговата важност и в културно-историческо отношение за нас. Явявала се една книжовна работа, за която с подготовката и миналото си той е можал да се смята призван; откривало се ново българско поприще за поета и още в самото начало той замисля превода на други класически творби. Какво значение за Пърличев е имало това начало, може да се разбере както от уводните думи тук, така и от следващите страници за участта на преводача. Залавяйки се за работа, той пише в едно писмо до редакцията: "Да се преведе Хомер е едно от най-знаменитите дела, което би доказало, че народът ни напредва. Това беше дело на младежите, дошли от Европа, или на Славейков, или на когото и да е, който да знае старобългарски толкова добре, колкото и елински. Англия с богатия, обработения и еластик свой език, сега скоро се удостои да има превод на "Илиада". Хомер, преведен добре на български, ще докаже всякъде, че сме живи и достоуважаеми българи. Поезията (а не мъртвото стихотворение) възвишава човека, облагородява го, прави го чувствителен към всичко що е добро, красно, благородно, великодушно; силно го привлича към четене, когато е природна, лесна, вразумителна, каквато е Хомеровата... Такава книга ще се въведе във всички къщи и колиби. Но знаете, че Хомер е дългословец и много пъти дреме. Ще се

потрудя, по възможност да отбягна недостатъците му. Ще бъде строг на всичко, що е излишно. Indignor quandoque bonus dormitat Omerus.⁴ Не ще напиша ни един стих излишен или студен, тъй щото действието да върви с исполински крачки и любопитността да се възблагодари и постепенно да се наострява, и книгата да стане малка и евтина, да се въведе всякъде, с една реч да привлече към четене. Би било безумно (подчертано) да преведа точно, буквално. Тогава целта ми не е никак сполучена. И тъй преводът ще бъде свободен (подчертано). Сравнете превода ми с руския или с първобитното (оригинала), и съм уверен, че ще изповядате как целта ми е сполучена. Ах! да знаех по-добре старобългарски!"* (с. 447-8) (сп. "Читалище", 1871, кн. 13, април с. 385-386).

Преводът на "Илиада" е направен според схващането на Пърличев в цитираното писмо: твърде съкратен и свободен превод в десетосрични стихове с неиздържана хорейна стъпка, с известни отсенки от народната ни поезия и с един славяно-охридски език. Ето началото:

Пейми музо ярост Ахилева.

Тя ми беди устрои Еллином.

Тя испрати в'адови тъмници

Неброими души юначески

Тя насити со мяса юначки

Пси-ня гладни и хищнине птици.

Се вършеше воля Зевесова.

Почто ради раздор да ми двигнат

Юнак Ахил и цар Агамемнон

Разгневани друг противу другу?

Старец Хрусис Фивосов свещенник

Гърбав иде къде полк Еллинский

Да избави дщерка заробена.

Старец носи откуп драгоценний.

(Чит. 1871, кн. 11 март с. 340)

Списанието приема с възторг тоя превод; нарича го "хубав и гладък", "книжовно дело, което ще направи епоха в народната ни книжевност" (там с. 338-339). Щедростта на похвалите от редакцията следва изобилна, но грешката на превода е била явна за мнозина и тогава. Дори да се приеме мисълта на Пърличев, че Хомер трябва да се съкрати, която би била съгласна с известни изследвания върху гръцкия епос, все пак съкращенията на първия наш преводач свеждат поезията на разказа до фактично съобщаване на моментите, което оскелетява епическото спокойствие и подробности, за липсата на които допринеса в превода и несъответният размер. Освен това - тук е коренът на злото - българският език на Пърличев е явно невъзможен за поетически израз. Преводачът се оплаква, че не знае добре старобългарски (изобщо не знае български книжовен език), споделяйки погрешната мечта за общ славянски език и може би търсейки да постигне в превода едно отношение у нас аналогично на Хомеровия към новия гръцки език. Може би още по-лошо би било, ако преводът беше на старобългарски, но и с тая езикова смесица, която четем по-горе, поемата добива някакъв развален израз. Сух, безжизнен, това е език сам по себе си лишен от всяка поезия. И главно поради него съкращенията в превода го правят така поетически слаб. Очевидно онова, което сам Пърличев е чувствувал винаги в Хомеровата поезия и на която е плод хубостта в 'Αρματωλός, сук не е могло да намери израз, убито в този неподвижен, кух, беден от образни, емоционални и звукови внушения език, така нещастно съчетан от еднакво прозаични стари и диалектни елементи. Преводачът не знае езика, на който превежда, и сам казва, че преводът е трябвало да направи някой друг, споменавайки името на Петко Славейков. Не ще съмнение, Пърличев е долавял несъответствието между собственото му преживяване на Хомер и впечатлението от така дадения превод, но отначало не е можал сам да прецени това впечатление. Когато преценката се явява, действието от нея е било разрушително у преводача. Той става първата, истинска жертва на нашата критика.

Критиката. - Нешо Бончев публикува в браилското "Периодическо списание" (г. I, 1871, кн. 4) една рецензия за началото на превода, в която посочва недостатъците му - съкращения и лош език - в твърде невъздържан на места тон, нелишен и от подигравателни отсенки, намирайки труда на преводача безплоден. Построена върху действителни недостатъци, критиката е безпощадна, крайно и неоправдано. Премълчано е в нея, че съкращенията са направени неслучайно, не е споменато дори това, че за грижливостта на труда свидетелствуват поне обяснителните бележки на преводача. Може би резкият тон на критиката е бил предизвикан от прекомерните похвали на "Читалище". Във всеки случай Пърличев бил извънредно зле засегнат от тази критика, спрял публикуването на превода (печатани са първата и началото на втората песен), изгорил го, обиден до края на живота си от тоя неочакван прием след предишния успех в поезията и възторга в редакцията на "Читалище"; заел се наскоро след това с нов превод на по-точен общославянски език - превод, останал непубликуван, снабден с един полемичен предговор срещу критиката на Бончев.⁵ Но една обида от подобна критика не би била достатъчна причина за последвалия ефект. Той е ясен в посоката, която споменах: разбирането у Пърличев, че не владее език за български поетичен израз. Това личи и от Автобиографията: "Критикът писа дълго против мене. Не требаше

толкова. Тъй като искаше да ме порази и да препоръча свой превод, можеше да каже само туй: "Пърличев не знае български" и тогава аз наистина бих бил поражен..."* (с. 322) Вижда се и от оригиналните български стихотворения на Пърличев, които въвн от своята тенденциозност, са толкова прозаични, колкото и преводът на "Илиада". Ето защо критиката на Нешо Бончев - при острото честолюбие, болезнена склонност към меланхолия и вътрешна нужда за крайност в предприеманото - е подействувала на Пърличев, по думите на Д. Матов, силно, убийствено, и от тая критика почват непросветлените вече разочарования, под натиска на които се подписва веднъж: "Гр. С. Пърличев, убитий българамии". Пропада опитът за нова книжовна работа; Пърличев отново остава без поприще.

Автобиография. - Около петнадесет години отделят превода на "Илиада" от второто значително дело на Пърличев в нашата книжнина - неговата автобиография (писана през 1884 - 1835, Солун, издадена пръв път в Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XI, 1894). Тук той се е простил вече с поезията и съзнателно избягва увлеченията към нея, възпроизвеждайки и такива моменти от миналото си, които естествено отбиват спомена към поетична медитация. А все пак Автобиографията има хубави поетически места, по-сполучливо изразени отколкото другаде в стихове, може би и поради свободата на наредената реч и сравнително подобрения вече български литературен израз на автора. Това е ценен документ за народните борби в Западна Македония, но от литературно гледище, е любопитен и важен с данните за живота и характеристиката на Пърличев като човек и книжовник. Писана е на преклонна възраст всред трайната вече власт на разочарованията, в които спомените добиват бистрота и просветление. Чудни са тия погледи назад, толкова скъпи за нас, а винаги придружени с колебанието: какво ще стане от тях, ако се напишат и ще бъдат ли интересни за другите? Колебание смущава и Пърличев, толкова повече и от гнета на жизнените огорчения, "Да пиша ли биографията си? Да обнародвам ли най-тънките подробности на краткия си живот? Да се сравна ли с онзи безумногордий калугер, който пред смъртта си сериозно се загрижил да остави своите бройници в наследство на Папата и други свои вещи на разни калугерици и постници? Дълго време се колебаех и нито бих писал, ако не бех уверен, че биографиите са доста полезни книжки."* (с. 253) Вижда се, че тук са смущавали не само общи колебания за бледността на написаните спомени, а и едно съмнение за това каква ценност за другите представя сам автобиографът и неговото жизнено дело. Дали те няма да заприличат на споменатия калугер с неговите броеници? В тоя смисъл Автобиографията на Пърличев сочи неговата трагедия на човек, който знае собствената си цена, но с тежки опити е констатирал, че тя далеч не е същата и за другите. Несъответствието гнети и на него изглежда се дължат някои общи особености на Автобиографията. Колебанията се разрешават от мълчаливо изповяданата мисъл на автора, че собствено животът е минал, приключени са делата, а биографиите са полезни книжки, разбира се, когато възпроизвеждат неравното минало на участник в голямо народно движение. Така разрешени колебанията, Пърличев описва живота си по особен начин, напомнящ в известна степен Житието на Софроний. Възпроизведено е онова, което като факт може да бъде интересно и полезно. Авторът избягва да говори повече от неминуемото за своите интимни преживелици, не рисува общи картини в живота, в който

моментите на общи схващания и оценки са неотстраними; той говори за своя външен живот, за страданията и висотите в него. А техните крайни моменти са твърде раздалечени, например от лавровия венец в Атина до пъкъла в Дебърския зандан - и тая далечина на крайностите дава вътрешните размери на книгата. Разказан е просто един живот в конкретните му прояви, сами по себе си интересни и с оглед към личността на автора, и към времето, когато се определяше новият облик на нашата нация. Автобиографията е, тъй да се каже, в една точна смисъл исторически документ по намеренията си и като такава е издържана от скромността и достойнството на Пърличев. Разбира се, от това не липсва тук субективност към някои лица и случки, и съответните грешки на автора не намаляват стойността на описаното. Трябва да се има предвид, че той не разказва собствено каква е била, а как се е водила борбата за народност в Охридско и по-точно - как той е действувал и страдал.

Естествено, по-голямата част, центърът тук са неговите бедствия, главно тия в Дебърския зандан, описани в целият им невероятен днес изглед. Със спомен за тях свършва Автобиографията: "Но и днес още, проста среща с който и да е жандарма, или просто напомване звуците на една арнаутска песен, която често звучеше в къшлата, ми причиняват тръпки, отвръщане, ужас."* (с. 325) Наистина страшни са картините на Пърличевото затворничество в Дебър. А над тях е неговият горд дух - особено когато изтерзаният затворник казва на пашата: "Четири души гинем тука. Ако погинем аз и внук ми, да ти е пред Бога простено, но ако погинат брат ми и Сапунджиев, чедата им пред Алаха ще викат против вас. Ако сме виновни, погубете ни днес, ако ли не, вие осквернявате Рамазана. - Пашата побледне. Стоех му над главата не като осъжден, а като судия. Мразех живота; и да не помисли некой, че само тогава, т. е. заради злосчастието си, го намразих: ни в детството си, ни в юношеството си, ни в зрелостта си, ни в старостта си не оценявал съм живота. Ще поверват туй поне злощастниците, ако не всички. Постоянно звучеше в ушите ми изречението: Ελεῦτρος ὁ ταναυῦ καταφρώνῶν (свободен е презиращият смъртта)."* (с. 313)

Макар твърде фактична, избягваща поезия и преценки, Автобиографията има ценни качества на книжовна творба у нас, дето подобни книги са редки. Като четиво за младежта, за каквото се използва вече, тя дава примери на човещина, доблест и другарство, в които се отразява идеализмът на епохата и себеотричането на нейните творци. Разказът е пълен с поуки. Един безспорно добър разказ, съразмерен в частите, хубаво почнат и завършен. Стегнато написана, неотслабваща интереса към нишката на събитията, напрегната при важните моменти, без излишни подробности и многодумие, с което Пърличев винаги е враждувал, но нелишена от интересни наблюдения, скицирани образи и сентенции, Автобиографията с право добива широка популярност. Тя съдържа историята на един поучителен живот и го разказва просто, искрено и спокойно като изминат път, като една завършена съдба.

Сердарят. - Върхът в тоя път е поемата "Сердарят"⁶ и като отражение на истинската, поетическа същност на Пърличев, и като външен успех в живота. Това е наистина поема с чудни епически качества в хомеровски стил - както личи от хубавия, макар на места свободен превод на г. Баласчев единствена у нас по вида си преди "Кървава песен" на Пенчо Славейков. Написана в класическа простота и ясност, тя взема сюжет от една близка, българо-албанска действителност, като съчетава щастливо елементи от нашия народен и старогръцкия епос. (Поемата има 912 стиха в четиристишни строфи римувани: а - 15 срички; б - 8 срички; аб - свободен размер). Хероят на поемата, Кузман е историческа личност от началото на миналия век, възпита в народните песни като защитник на Охридско срещу албански разбойнишки чети; той е ἀρματωλός, сиреч въоръженник (християнин, комуто е позволено да носи оръжие, за да брани населението от разбойнишки нападения) или както се превежда обикновено - сердар. Майка му, хероинята в поемата, е идеализиран образ на Пърличевата майка. Но с това не се изчерпват връзките с нашата действителност и поезия - взет е съответно един сън на Пърличевата майка като пророчески сън на хероинята; използвани са формални особености на народната песен, например сложното отрицателно сравнение в началото; в действието е съответно използван един разказ за Кузман в народната песен. В тоя материал из действителността и народната поезия формирацият дух на Хомер създава един образец на псевдокласически епос. Разказано е оплакването и погребението на Кузман, убит от албанците, които съобщават каква е била последната битка на хероя, отдавайки заедно с майката, годеницата и всички селяни от областта Река (Дебърско) своята скръб и почит към него. Ето първите четири строфи на поемата: "Письци се чуват от село Галечник в Река. Какво ли е зло постигнало мало и голямо, та всички са милно заплакали? Градушка ли поби ниви златокласи? Скакалци ли допаднаха? Или султанът е пратил преди време тежки данъци да сбира? Нито е градушка побила ниви златокласи, нито са скакалци допаднали, нито пък султанът е пратил преди време да събират тежки данъци: гегите убили Кузман капитан, сердарят, юнак над юнаци, и отсега занапред люти разбойници албанци ще тъпчат и оскверняват нашите сенчести планини."⁷ А накрая авторът предава тоя разказ като слушана и вярно записана песен от сляп просяк, прочут певец, който я пеел, свирейки на двуструнна гусла.

С тая рамка песента за Кузман е дадена в проста епическа постройка, в която е предпочетен разказът за подвизите пред тяхното непосредно възпроизвеждане, макар така поемата да е лишена от фабула. Той е епически издържан - спокоен и подробен за едно близко минало, в което изпква идеализираният образ на хероя, съчетал сякаш черти на Ахилес и Хектор при запазен локален бит. От разказа за подвизите на Кузман, от нарежданията при неговото оплакване и отношението към него на свои и врагове се рисува този образ, юначен и трогателен, на ненадминат храбрец, самоотвержен защитник на род и вяра, а заедно с това единствен потомък на юначен род, любим син и годеник. В цялата поема се носи тревогата и плачът за него; неговият хероизъм и мъжественият дух на майката, готова да продължи борбата срещу албанците, образуват господстващия патетичен елемент в творбата, на който контрастира хубавото, покрито с рани мъртво тяло на хероя и безстрастната придружница на смъртта, готвещата погребението бабичка, която пее успокояващи псалми. А настрана в задния план на поемата, в

който се отнася нейният шум и край, стои горката участ на годеницата - вторият женски образ - и близък, и контрастиращ с образа на майката. Поемата завършва с една увличаща в мечти картина: тих гроб на юнака, при който нощем идва в калугерско расо неговата годеница. Тази картина е най-поетичната част в поемата и открива, бих казал, чистата дарба на автора. Тук вече няма нищо от Хомер, чувствува се едно дълбоко, макар неконкретизирано влияние от народната песен или може би съвпадане, родство с нейния дух и като поезия, и като култ.

Нямам предвид тук по-подробен анализ на поемата и завършвам бележките за нея с няколко думи за използваните хомеровски средства в разказа въвн от споменатото за неговата обща постройка. Поемата започва по примера на Хомер веднага с предмета на разказа. А от изобразителните средства по-нататък трябва да се изтъкнат - покрай пряка реч, постоянни и сложни епитети и др. - на първо място хубавите хомеровски сравнения и изрази. Ето например как майката среща донесеното мъртво тяло на Кузман. "С разтреперани крачки пристъпи майка му; тя не повярва най-напред очите си - подвоуми се. Само по всенародния плач отгада съдбата си клета и веднага си спомни сънят. Тя изпищя колкото й глас държеше като лъвица първеския, на която дръзки ловци са отнесли рожбата й."8 В описанието на битката, което е изцяло в хомеровски стил, четем: "Изведнъж се чуха два пищовни гърмежа, и два куршума изхвъркнаха да дирят юнашко месо. Единият засегна лявото юнашко рамо там, дето ключът се сглобява с лопатицата, и другият с голяма бързина изфуча във въздуха и, без да закачи топло месо, подкопа земната прах." Несполучват куршумите на албанския войвода. "Веднага Кузман с горчива усмивка налетя върху му и като се изправи на врания си кон, застигна го, преди още Мехмед да хване дръжката на своя ятаган, и веднага вдигна сабя дамаския и я насочи и удари на място със сполука, в лявата част на гърлото, там дето шията гордо се издига от туловището. Масивните кости никак не се възпротивиха на остро желязо; то като делеше месо и кости, стигна до дясната мишница. Тъй дърварят с един само замах отсича цял дъбов клон"... Смъртта на Кузман: "Ала щом пресекна животворният поток, преклони и той бледа глава, прошепна няколко думи и тутакси падна от коня с голям шум - като стар дъб, който е стоял против толкова бури и най-после се сгромолясва и той от многото и тежки удари на дръзкия дървар, но смазва при падането си и самия него".9 Така хубаво е и следното сравнение, когато се описва как спокойната бабичка приготвя тялото за погребение и пее страстите на Йов: - "Песента й беше безчувствена, както и нейната фигура, но лееше се от устата й като поток, който тече из пясъчливо дъно и влачи полекичка бистри струи и уталожва жаждата на пътника."10 А от хомеровските характеристики на загинали юнаци може да се посочи следното, казано за един убит от Кузман албанец: "бързоногият Елис, син на Абдулах, който кога се надпреваряше в тичане, като ластовица хвърчеше и не оставаше на прахта следи от стъпалата си".11

Цялата поема без нейния завършек, който все пак не дисхармонира с общото - е пропита от тоя хомеровски дух. Една хубава идеализация, благородство на израза, старинност са нейният епически свят и награждаването й, въпреки неизбежните съмнения, които е будело съдържанието

с българските имена, е една оценка по достойнство на тая художествена творба за нейните "многобройни истински епически хубости" (A. Randabe и D. Sanders - Geschichte der neugrichischen Literatur, 108).

Влияния и дарба. - Влиянието на класическата гръцка поезия се отразява още в първия стихотворен опит на новата ни литература - "Одата на Софроний". Това влияние, по-скоро чрез новогръцки, сръбски или руски, е трайно у първите ни стихотворци, представяйки може би най-късния лъжекласицизъм. Освен у Д. Попски, виждаме го у Г. Пешаков, С. Николов, К. Огнянович и др. Но нито един от тия стихотворци, нито един и от по-късните ни елинисти не можа да създаде художествена творба в класически стил. Пърличев е единствен. При това не само между стихотворците ни от своето време, а изобщо и у нас. И до днес нямаме друг пример на подобно вживяване в старогръцкия епос и художествено отражение на неговото влияние. От друга страна, трябва да се изтъкне, че поемата на Пърличев, макар публикувана на гръцки и много късно в български превод, не е останала без значение за нашия стихотворен епос. Струва ми се известно влияние от 'Αρματωλός може да се забележи както в "Кървава кошуля" на Р. Жинзифов, така и в поемите на Петко Славейков "Изворът на Белоногата" и "Бойка войвода". А може би и в края на "Неразделни" от Пенчо Славейков има някакъв спомен от края на "Сердарят".

Но въвн от тия литературни отношения поетическата дарба на Пърличев представя извънредно и важно явление в нашия духовен живот, не само защото, родена у нас, е дала една хубава творба на новогръцката литература. Би могло да се каже - 'Αρματωλός е първата чиста поезия от българин. Н. Геров писа "Стоян и Рада", за да покаже, че и с новобългарски език може да се пише поезия. Д. Чинтулов внесе патриотическите подбуди в лириката. Цялата ни поезия до Освобождението, известно е, се импулсира от националния и обществен живот, носи неговите тенденции. Първ чист поетически стремеж, първа творба на поезия зарад самата нея, се явява у Григор Пърличев - единственият наш поет от Македония, ученик на Хомера и атински лавроносец, който не можа да пренесе дарбата си в българската поезия.

БЕЛЕЖКИ:

1. Всички цитати, отбелязани с *, са сверени по Пърличев, Григор. Избрани произведения. С., 1980. В скоби са посочени страниците. [обратно]

2. Омир. [обратно]

3. Поемата е публикувана на гръцки и в прозаичен превод в: Кодов, Христо. Скендербей. С.: БАН, 1967 (2 изд. 1969) и на гръцки и в превод в: Петрушевски, М. Скендербей. Скопие, 1974. Творбата има и други преводи на македонски и албански. В превод на А. Милев поемата "Скендербей" е публикувана на български в Пърличев, Григор. Избрани произведения. С., 1980. [обратно]

4. "...негодувам, когато добрият ни Омир задреме" (лат.) Цитат от Хораций. Поетическо изкуство. Прев. Г. Батаклиев (ст. 359). [обратно]

5. Този текст носи заглавие "Критик и приводчик" и е публикуван в Пърличев, Григор. Избрани произведения. С., 1980, с. 224-231. [обратно]

6. Под заглавие "Войводата" поемата е преведена в стихове от Г. Германов по подстрочник на А. Милев. (Пърличев, Григор. Избрани произведения. С., 1980, с. 27-62, бел. с. 397-403. [обратно]

7. Над Галичник в Река от писък ечат висините.

Каква ли беда тоя път

събрала е вкупом сред село мъжете, жените,

та жалостно всички редят?

"Дали над поля житоносни градушка захваща,

или скакалци са дошли?

За данък ли кървав султанът войници изпраща,

или са еничари зли?

О, ни над поля житоносни градушка захваща,

нито скакалци са дошли.

Султанът войници за кървава дан не изпраща,

не идат еничари зли! -

Албанци убиха войводата наш, нашта слава,

млад Кузман, героя прочут.

Селата, горите ни сенчести ще осквернява

от днеска разбойникът лют."

(Прев. Г. Германов и А. Милев, с. 29) [обратно]

8. И втурва се майката с трепет и се колебае,

ала по всеобщия вик

отгатва бедата... Припомня съня си... Ридае!

И нейният глас еква в миг -

лют вик на лъвица една, от която ловците

са грабнали лъвче!...

(с. 32) [обратно]

9. И изстрелът двоен от двете дула ечна, Блясна!

Куршумите с писък голям
потърсиха живо месо! И единият драсна
героят по рамото, там,

гдето със ключица свързва се рамо желязно,
а другият, взел грешен път,
заби се в прахта по земята, изсъскал напразно,
отминал край живата плът.

Горчиво усмихнат, героят пред него застана
и коня пришпори за бой!
Махмуд не успя да похване дори ятагана -
превари със сабята той

и в миг дамаскинята светна! Той право заби я
без милост във бялата плът
отляво на гърлото, дето могъщата шия
израства от силната гръд!

Сред твърдите кости тя стрелна се бързо и леко
и сякаш без никаква злост.
До дясната мишница стигна желязото, меко
разсичащо мишци и кост.

И както зелен дъбов клон леко пада в гората
от брадва на силен секач,
тъй свлече се първо главата и с нея ръката
на нашия храбър водач.

...

И щом животворният ручей пресекна, той трепна,
замря с побеляло чело,
полегна връз коня и някакви думи прошепна,
и рухна от свойто седло.

Тъй дъб исполински, на бурите горд победител,
постига жестока съдба -
сече го строител на лодки! Самият строител
пък пада убит под дъба.

(с. 39-40) [обратно]

10. И бе песента като нея - сурова, безстрастна,
но звънка бе като кристал, -
тъй трепка потокът планински, със песен неясна
на жадните сили раздал.

Агенция „Фокус“ публикува откъс от книгата на Антон П. Стоилов „Български книжовници от Македония“ I, печатана през 1922 г. в печатница С. М. Стайков в София. В книгата могат да се

открият очерци за 27 български книжовници. В своя труд авторът Антон Попстоилов е събрал сведения за живота и обществено-книжовната дейност на всички български книжовници от периода 1704-1878 година, родени в Македония и ги е изложил в достъпна форма за широка публика. Сред описаните книжовници са: Христофор Жефарович, Неофит Рилски, Ксенофонт Райко Жинзифов, Георги Динков, братя Миладинови, Кузман А. Шапкарев и други малко известни или неизвестни автори. В предговора на книгата Антон Попстоилов изразява съжаление, че за книжовници като Христо Граматик, Марко Теодорович и Йоан Димитриевиц - Охридчанин, не разполага с повече сведения, за да им посвети няколко реда. Ето какво посочва още самият автор в предговора на книгата си: „Като вникнем в книжовната дейност на радетелите по Възраждането ни от Македония, която допълва обществената им дейност, пред нас изпъкват такива светли личности, които трябва да бъдат най-близко до сърцето на всеки българин, особено на българина от Македония. Това не само от почит към тях, но и за поука на днешното поколение, чиято свещена длъжност е да изкара докрай почнатото от тях дело. Пръстта от гробовете им ще сипе проклетия върху нас, ако не продължим делото им. Всеки българин, особено тия от Македония, да не се разделят от мисълта, като как да се отърват неговите братя от непоносимото робство на сърби и гърци, което ги сполетя от 1913 г.“

Антон Попстоилов е роден на 15 февруари 1869 г. в Лешко и умира на 9 август 1928 г. на 59-годишна възраст в София. Фолклорист, етнограф и историк. Академик на БАН. Автор е на редица заглавия. Пише монографии, статии и студии.

Редакция и адаптация на съвременен български език: Деница КИТАНОВА

„Григор С. Пърличев“

Пърличев е роден на 18 януари 1830 г. в Охрид. Баща му се казвал Ставри Пърличев, а майка му – Мария Гьокова. Останал 6-месечен сирак с двама по-големи братя и една сестра, малкият Григор е бил под грижите на майка си и деда си. Майка му е била работлива, храбра и доблестна жена. Затова Григор я обожавал, и оставила дълбоки следи върху впечатлителната му душа. Той ѝ е посветил най-трогателни страници в своята автобиография. Тя му е послужила за идеален образ в поемата „О Арматолос под име Неда, като я въздигнал в героиня.

Дедото на Пърличев е бил пъргав и трудолюбив старец, който събирал всяка събота милостиня за затворниците. Като любознателен и прозорлив човек, той отрано е съзрял способностите на младия Григор, затова още на четвъртата година го запознал с буквите. А след своята смърт

завещал на майката да праща сина си на училище. Отначало Григор се учил при учителя Аптоле. При тоя учител той се е учил две години да чете и да пише по гръцки, но той и съучениците му нищо не разбирали от тоя непонятен за тях език. Григор съвсем не е бил доволен от това учение. Веднъж е бил бит от учителя, и той е избягал от училището и отишъл при друг учител. Аптоле го върнал в своето училище и повторно го набил. От това време Григор е станал нередовен ученик. Случило се, че дядо му е умрял, и младия Григор, замислен за домашното положение, станал меланхоличен и почнал да гледа мрачно на света, станал раздражителен, капризен и крайно упорит, от което твърде много е страдала майка му. Неохотно е посещавал гръцкото училище в града, но в края на 12-годишната си възраст той е знаел наизуст Октоиха и реда на църковното пение. Материалното положение на домашните му се е било много влошило, та имало нужда и от негова подкрепа. Сутрин, преди да отиде на училище, продавал яйца и черници на пазара и денонощно е преписвал гръцки книги, за които му плащали по три пари на лист. Това му дало възможност да изучи гръцкият език.

Скоро в Охрид е дошъл за учител Димитър Миладинов, който току-що е бил завършил учението си в Янина. Миладинов, като учител по гръцки език, издигнал е на високо стъпало Охридското училище. Младият Пърличев е бил във възхищение от него. „Словото му течеше из устата му като мед. Свещен огън гореше в очите му. Он знаеше, че трябва да ни научи на гръцки, иначе не можеше да се мисли“, пише Пърличев в автобиографията си. Миладинов е посочил пътя на Пърличев в оная област, гдето е можал да намери удовлетворение. Тогава е почнал да се възхищава от Омира.

След напускането на Димитър Миладинов, който е бил изгонен от владиката и първенците в Охрид, понеже е преподавал тайно по български език, Пърличев станал шивач, а след два месеца е бил поканен за учител в Тирана с 2,500 гроша годишна заплата. Когато Пърличев е станал учител, бил е 18-годишен и му е било мъчно за родното място. След едногодишно учителствуване върнал се е в Охрид и през август 1849 г. отправил се за Атина, да постъпи в училище, със спестените 1,500 гроша. Приет е бил студент по медицината. Понеже не е обичал медицината, писвал е често стихове и ги е излагал по черните дъски в университета. Другарите му го мразили поради бедността и българския му произход. Особено той бил чувствителен, когато е слушал обидите на студентите към костурските майстори, които минавали покрай университета.

Голямо значение е имало за Пърличева събитието в 1850 г., когато крал Отон е венчал с лавров венец офицера Залокоста за поет. Това събитие му е направило силно впечатление, то му е посочило най-висшият идеал на живота, вдъхнало е и събудило у него всички поетически дарби и го е направило неразделен спътник на божествена поезия. След това той е навред придружавал поета, пред когото е блоговеял и се е удивлявал на неговата болезненост, как е било възможно такъв нищожен човек да бъде венчан поет.

През същата година Пърличев е напуснал университета по нямане на средства и станал учител в село Белица (Охридско) с 3,000 гроша годишна заплата. Тук е учителствувал две години, а след това е заминал за учител в Прилеп, където е преседял пет месеца, с годишна заплата 2,500 гроша, а след това се е върнал в родния си град Охрид и е учителствувал цели шест години с годишна

заплата 3, 6000 гроша. През това време той е спечелил 5,000 гроша, напуснал учителството и през август 1859 г. се отправил за Атина да продължи образованието си, с намерение не да свърши факултета на медицината, но да стане „признат поет, за когото земния живот е рай“, както пише в автобиографията си. Тогава е почнал и поемата си „О, Арматолос („Сердарят“ или „Въоръженик“). С нея е опитал щастието си на поетически конкурс, който ставал всяка година в Атина. Поемата си изпратил в комисията без подпис. На 25 март 1860 г. Рангавис, председател на комисията по поетическия конкурс, е обявил, че от многобройните представени пиеси, първенството се пада на „О, Арматолос“. Като е указал на някои недостатъци в нея, от устата му са после загърмели такива звучни похвали, каквито никога не са били чувани през последните десет години на поетическия конкурс. Той не е повикал автора й да му възложи на главата лавровия венец, понеже имената в поемата: Стойкос, Радос, Неда, Река и др. не са миришели на гръцки. Без да открие някому радостта си, Пърличев, бледен като мъртвец, е напуснал предварително събранието. Един негов другар, като го застигнал, завел го в една гостилница да го почерпи, за гдето гръцката литература се е сдобила с прекрасна поема. След това Пърличев отишъл при Рангвиса и му съобщил, че е автор на „О, Арматолос“. Председателят е останал изненадан, че авторът е българин. Повикан от университетските власти след два дена, първия въпрос, който му задали е бил: „От коя сте народност?“ – „Българин!“. Замълчали...за да го принудят да се откаже от народността си, предложили му да се учи на държавни средства Оксфорд или Берлин. Пърличев категорично отхвърлил предложението им с думите: „Нужда велика е да ида у дома си“. После Рангавис му дал лавровия венец, половината премия от 500 драхми – другата половина, според желанието на Пърличев, е била дадена на един беден студент – и най-сетне ръкописа, като му е казал да побърза да го напечати, защото обществото с нетърпение очаквало. Обща радост е овладяло цяла Атина, че се е родил втори Омир.

Догдето се е печатала поемата, излязъл кралски указ, с който му се отпускала месечна пенсия от 35 драхми, но Пърличев и от нея се отказал: не приемал никакви облаги, които да го ангажират и да му оспорват правото да се числи към своята народност.

Той си е добил омразата на атиняните, че не е искал да се признава за елин. Всичките му съученици, граждани, дори не го поздравявали. Само съотечественика му Яким Сапунджиев е останал верен, с когото често са се разговаряли за Охрид. През това време почнал да работи втора поема „Скендер бей“. На нея е работил цяла година, като мислил да я представи за конкурса през 1861 г., който не е станал. Тогава е изучил другите литератури: италианската и френската. Аристо и Тасо му са станали любими поети, които отпосле се опитал да преведе на български.

В 1862 г. братя Миладинов са умрели в цариградските затвори, и Пърличев, потресен от участието на братята – мъченици, напуснал Атина и заминал за родното си място, твърдо решен „да гние или отмъсти за Миладиновци“. Той е станал учител в Охрид с 6,000 гроша годишна заплата и застанал начело на борбата срещу гърцизма, ръководен от митрополита Мелетия. Делото на братя Миладинови било продължено от Пърличева, на когото главен сътрудник бил Яким Сапунджиев. Чрез убеждения и речи Пърличев е успял да накара охридчани в 1863 г. да заявят, че не желаят Мелетия за свой владика, а искат чистокръвен българин. След дълги проповеди и речи от страна на Пърличева против владиката и гъркоманите, както и против гръцкия език, най-сетне на 27 май

1867 г. свещениците в Охрид, след като дълго време се колебали, изхвърли от църквите името на Милетия и вместо него споменали „българското свещеночалство“. Всички се въодушевявали от желанието да се откажат от гръцкото духовенство и да премахнат гръцкия език. Мъже, жени и деца с ентузиазъм пеели песента от Пърличева:

До кога, братя мили българи,
до кога гърците ще ни тъпчат.
Чрез своето фенерско духовенство,
милото наше отечество,
хайде да ги пропъдим от нас.
от всички български градове!
Да извикнем всички с голям глас:
Бягайте гърци, не ви сакаме!...
Защо сте причина станали,
та преди стотини години
народната ни патриаршия
с измама ни я усвоихте!
Где са нашите стари списания?
Где са нашите стари спасители?
Всичко, всичко на прах е станало
от гръцката фенерска злоба.
Те со своите лъжи, клевети
Измориха и много българи;
И сегашните ни свети отци
пратиха ги во заточение.

Предстояло е на гражданите да изхвърлят гръцкия език из училищата и да въведат българския, но нямали български учители. Общината е изпратила на свои разноси Пърличева да учи български език в Цариград при учителя Иван Найденов. След шест месеца Пърличев се завърнал в Охрид и въвел в училището български език.

Мелетия не е могъл да понесе ударите, нанасяни му от Пърличева. Той го е наклеветил на властите, че е бил бунтовник. И наистина, на 27 ноември 1868 г. направили обиск в къщата му, задигнали всичките му книги и ръкописи и самия Пърличев с домашните му затворили. Домашните му пуснали, а него закарали на заточение в Дебър. Цял град, дълбоко наскърбен, излязъл да го изпраща. Неговата съдба била обща. Той е бил изкупителната жертва на борбата. Със застъпничеството на целия град, Пърличев е бил освободен от затвора в Дебър и на 10 януари 1869 г. се завърнал в Охрид. Обаче след четири дена наново е бил изпратен на заточение в Дебър, където е престоял цели три месеца. След това се върнал в Охрид и на разстроено то училище е дал живот. По това време е съчинил и песента „Хиляда и седем стотин шестедест и второ лето“, която се много пеела в Охрид и е разпалвала патриотическите чувства на голямо и мало в борбата му срещу гърците.

Неуморимият Пърличев, като е виждал, че борбата с гърците се увенчала с успех, заловил се с книжовна работа, прекъсната в Атина, но вече на българска почва, да просвещава своя народ. Поканен от редакцията на цариградското списание „Читалище“ да преведе „Илиада“ от Омира, дал ѝ е свободен и кратък превод. Преводът му е бил приет с възхищение от сп. „Читалище“, гдето са поместени първите две песни от „Илиадата“. Но острата критика на Неша Бончев направила превода му прах и пух. Дълбоко обиденият, свикнал да слуша само похвали, в порив на гняв и отчаяние хвърлил в огъня целия си превод, и се зарекъл да не пише вече. Ала по-после пак се залавял за перото и убеден, че не знае български език, превеждал и „Илиадата“ на църковнославянски език, превод много по-слаб от първия.

След Освобождението на България Пърличев, разочарован, че родината му останала пак под турско робство, напуснал Охрид и дошъл в България. Отначало е бил назначен за учител по класическите езици в Габровската гимназия, а след една година е бил преместен за помощник-библиотекар в Софийската народна библиотека. Обаче, от последната длъжност скоро си е подал оставката и е заминал за учител в Битоля, където е престоял две години. От Битоля Екзархията го преместила пак за учител в Охрид с увеличена заплата, но не е можал да остане там, той е заминал за Солун, в който град е учителствал от 1883 г. до 1890 г. . През това време (1884-1885) е написал своята интересна автобиография.

От 1890 г. Пърличев, се простил с учителството в Солунската мъжка гимназия и се прибрал в родния си град като пенсионер. Той се е поминал на 25 януари 1893 г. в родния си град Охрид.

